

Stefan Rakowski

"Studies in Conservation", T. 18, 1973 : [recenzja]

Ochrona Zabytków 28/1 (108), 81-88

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zbiorniku i w ciągu 16 dni przeciągano za pomocą pompy próżniowej wodę. Przeciągnięto 22 razy po 4 litry wody. Wyekstrahowano w ten sposób 15 g chlorku sodu i 68 g siarczanu wapnia. Ubytki kamienia i polichromii uzupełniono odpowiednio zabarwionym woskiem o odcieniach jaśniejszych od sąsiadującej polichromii oryginalnej.

N. de Hasque-Godenne, G. Genin, *Le nettoyage par les ultrasons des fils métalliques des textiles anciens (Czyszczenie nici metalowych w tkaninach zabytkowych za pomocą ultradźwięków)*, ss. 145—160, 16 il., str. w jęz. flamandzkim.

W artykule zreferowano wyniki badań laboratoryjnych i czyszczenia jedwabnych nici owijanych złotem i srebrem w tkaninach zabytkowych za pomocą specjalnie przystosowanego do tego celu generatora ultradźwięków. Zastosowano generator ultradźwięków produkcji belgijskiej (firmy Etablissements Chableux, typ Cavitron 600); specjalną końcówkę igłową sporządzono według projektu Instytutu. Zabiegi i badania wykonano przy częstotliwości 25 kc. Siłę nacisku końcówki na powierzchnię nici mierzono wagą automatyczną Berkel, siłę zrywającą i wytrzymałość nici na zerwanie przyrządem poziomym Amsler typ 0, ZZH.-118. Stosowano nacisk kolejno: 1; 2,5; 5; 7,5; 10 i 15 kg; czasy przełożenia siły: 2, 5, 10 i 20 sek. Najwyższa siła zrywająca wynosiła 23 kg/mm² przy wytrzymałości nici dziesięciokrotnie większej. Czyszczenie metalowych nici w tkaninach wykonywano na sucho na podkładach z bibuły filtracyjnej, przy nacisku 0,5 kg. Nie powodowało to żadnego niebezpieczeństwa uszkodzenia nici, ich powłoki metalicznej i wybarwienia. Dlatego metoda ta, mimo ogólnych zastrzeżeń, jakie mamy do stosowania ultradźwięków w konserwacji zabytków, zasługuje na polecenie i upowszechnienie.

M. Sonkes, *Le dessin sous-jacent chez Roger van der Weyden et le problème de la personnalité du Maître de Flémale (Rysunek pod malaturą u Rogera van der Weyden i zagadnienie osoby Mistrza de Flémale)*, ss. 161—206, 22 il., str. w jęz. flamandzkim.

Autor polemizuje z konkluzjami studium Mojmira S. Frintry (opublikowanego w 1966 r.), identyfikującymi Mistrza de Flémale z Robertem Campin. Swoją wywod opiera głównie na analizie fotografii omawianych dzieł w podczerwieni. Fotografie te są w posiadaniu Narodowego Centrum Badań „Prymitywów flamandzkich”. Punktem wyjścia rozważań jest rysunek pod malaturą, ujawniony w promieniach podczerwonych. Na tym etapie tworzenia różnicują się najwyraźniej osobowości wielkich mistrzów malarstwa flamandzkiego XV—XVI wieku, jak to wykazano w artykule zamieszczonym na ten temat w XII tomie „Biuletynu” (ss. 195—225). Autor dokonuje przegrupowania dzieł przypisywanych Mistrzowi de Flémale i identyfikuje go z Rogerem van der Weydenem.

J. Jansen, *Nieuwe gegevens over het werk van Walter Pompe —1703—1777 (Nowe dane o twórczości Waltera Pompe, 1703—1777)*, ss. 207—214, 6 il., str. w jęz. francuskim.

W 1935 r. Ch. van Herck zinwentaryzował dzieła antwepskiego rzeźbiarza Waltera Pompe. Ostatnio, w czasie akcji fotografowania zabytków ruchomych w Belgii odkryto sześć dzieł Waltera Pompe: w Turnhout, Bornen i Ravels, które uszły uwadze Ch. van Hercka. W niniejszym artykule zamieszczono fotografie odkrytych dzieł i opisy.

L. Maschelein-Kleiner, *Le nettoyage des textiles anciens. Remarques préliminaires (Czyszczenie zabytkowych tkanin. Uwagi wstępne)*, ss. 215—222, 1 rys. schem., str. w jęz. flamandzkim.

W uwagach wstępnych na temat czyszczenia tkanin zabytkowych autorka kładzie nacisk na fakt, że czyszczenie tkanin zabytkowych nie ma prawie nie wspólnego z czyszczeniem tkanin w pralniach chemicznych. Celem czyszczenia tkanin zabytkowej jest zapewnienie jej jak największej trwałości przez usunięcie szkodliwych zabrudzeń. Chemików w tym wypadku obciąża odpowie-

dzialność za dobór nieszkodliwych środków i metod czyszczenia.

M. Dauchot-Dehon, J. Heylen, *La datation de l'eau par le radiocarbone. Note sur la préparation des échantillons (Datowanie wody węglem radioaktywnym. Uwagi na temat przygotowania prób)*, ss. 223—225, 1 il., str. w jęz. flamandzkim.

Metoda polega na oznaczaniu radioaktywności węgla zawartego w dwutlenku węgla rozpuszczonym w wodzie. W tym celu dwutlenek węgla wypiera się z wody kwasem siarkowym dodawanym w takiej ilości, aby pH wynosiło 1—3, w temperaturze 80—90°C. Otrzymany dwutlenek węgla przeprowadzony zostaje w metan, a ten podlega pomiarowi radioaktywności. Przeprowadzono datowanie wody z inkluzji geologicznej z Vliessegen w Zachodniej Flandrii. Woda zawiera ok. 1 g dwutlenku węgla w litrze. Wyekstrahowano dwutlenek z 50 l wody. Wynik: 1930 p.n.e. ± 180.

Chronique 1970—1971 (Kronika 1970—1971), ss. 227—291, w jęz. francuskim i flamandzkim.

Obejmuje sprawozdanie z działalności poszczególnych działów i służb Instytutu. Podaje informacje o wykonanych i zakupionych fotografiach, ich udostępnieniu i udzielonych przy tej okazji konsultacjach, o wykonanych ekspertyzach, badaniach i konserwacjach zabytków, o nabytkach biblioteki, zorganizowanych konferencjach naukowych, kolokwiach i wyjazdach naukowych pracowników Instytutu, stażach pracowników Instytutu, kursach i stażach zorganizowanych przez Instytut dla konserwatorów muzealnych oraz odwiedzinach naukowców z zagranicy.

Publications 1970—1971 (Publikacje 1970—1971), ss. 293—298.

Wykaz publikowanych prac pracowników i współpracowników Instytutu.

Janusz Lehmann

STUDIES IN CONSERVATION. Czasopismo Międzynarodowego Instytutu Konserwacji Zabytków i Dziej Sztuki (IIC), Londyn; ukazuje się cztery razy w roku.

Tom 18 (1973)

Zeszyt 1, stron 48, ilustracje + suplement

R. Kowalik, I. Sadurska, *Microflora of Papyrus from Samples of Cairo Museums (Mikroflora papirusów wyodrębniona na podstawie próbek pochodzących z muzeów Kairu)*, ss. 1—24, 20 il., 8 tab.

Z próbek papirusów pochodzących z muzeów kairskich wyodrębniono grzyby należące do odmian *Fungi imperfecti*, *Ascomycetes* i *Actinomycetes*. Stwierdzono, że niektóre mikroorganizmy, pewne gatunki rodzaju *Chaetomium* oraz niektóre odmiany *Streptomyces* można uważać za specyficzne dla papirusów lub warunków klimatycznych panujących w Egipcie. Rodzaje *Chaetomium* i *Emericellopsis* mogą odgrywać dużą rolę w rozkładzie podstawowych polimerów papirusu. Rozpatrując źródła azotu, z których korzysta mikroflora, można stwierdzić, iż mikroorganizmy niszczące papirusy chętniej wykorzystują jony amonowe niż jony azotowe.

Posługując się metodą polegającą na stosowaniu arkuszy bibuły nasyconej 10% roztworem tymolu, pięciochloro-fenolu, 2,2'-dihydroksy - 5,5'-dwuchlorodwufenylometanu oraz - chloro-m-krezolu w alkoholu etylowym, jako środkami bakteriobójczymi, stwierdzono, że tylko ostatni z wymienionych środków grzybobójczych może zapewnić ochronę papirusu.

K. L. Gauri, G. C. Doderer, N. Thornton Lipscomb, A. C. Sarma, *Reactivity of Treated and Untreated Marble Specimens in an SO₂ Atmosphere (Reaktywność traktowanych i nietraktowanych chemicznie próbek marmuru w atmosferze SO₂)*, ss. 25—35, 7 il. Próbkę marmuru nasycono żywicami epoksydowymi,

początkowo przez zanurzenie ich w rozpuszczalniku, a następnie stopniowo traktowano je coraz silniej stężoną mieszaniną żywicy i rozpuszczalnika. Zabiegi te powodowały nasycenie mięszu próbki na głębokość kilku centymetrów. Zarówno próbki nasycone, jak nie nasycone poddawano oddziaływaniu atmosfery SO_2 w ilości 300 cz. na mln działającej w układzie dynamicznym. Badania ugięć promieni X oraz fluorescencji, mające na celu ilościowe oznaczenie stopnia pogorszenia jakości próbek, ujawniły, iż przekształcanie się zewnętrznej warstwy nie nasyconego marmuru w pierwotny siarczek wapnia ustawało po maksymalnie 15-miolowej, w stosunku procentowym, konwersji w normalnych warunkach wilgotności. O ile pewne próbki nasyconego marmuru wykazywały znaczny stopień zabezpieczenia przed działaniem SO_2 , inne, również nasycone, wykazywały reaktywność większą niż próbki kontrolne. Częściowe wyjaśnienie tego zjawiska uzyskano przez zastosowanie analizy za pomocą mikroskopu elektronowego z punktowaniem widna, która wykazała, że warstewki żywicy na powierzchni próbki uległy podziurawieniu. Powłoki z pewnych żywic akrylowych zapewniały niejako dodatkowe zabezpieczenie próbką nasycanym.

Ali Al-Naqshbandi, *The Iraq Museum Laboratory, Baghdad* (Laboratorium w Muzeum Irackim w Bagdadzie), ss. 36—42, 15 il., 1 tab.

Podano opis rozkładu i wyposażenia laboratorium technicznego, przeznaczonego do konserwacji zabytków w Muzeum Irackim w Bagdadzie. W latach 1946—1971 poddano tu konserwacji ponad 63 000 przedmiotów zabytkowych. W artykule szczegółowo wyliczono urządzenia składające się na wyposażenie laboratorium.

Recenzje książek

(S. Rees Jones, recenz.), Robert L. Feller, Nathan Stolor, Elizabeth H. Jones, *On Picture Varnishes and their Solvents*. Revised and enlarged edition (**O werniksach malarskich i ich rozpuszczalnikach**). Wydanie zrewidowane i rozszerzone, wyd. Case Western Reserve University Press, Cleveland, Ohio, 1971, ss. XXI + 251; ss. 43—44.

Książka ta przeznaczona jest przede wszystkim dla konserwatorów dzieł malarskich oraz naukowców zajmujących się teorią konserwacji. Zarówno jedni, jak i drudzy znajdują tu dla siebie wiele interesujących i pożytecznych wiadomości, ponieważ książka zawiera rozdziały z zakresu podstaw chemii organicznej rozpuszczalników i polimerów, jak również relacje o najnowszych badaniach naukowych. Praca ta w pewnej mierze może spełniać funkcje podręcznika dla studentów.

(W. A. Oddy, recenz.), Elizabeth A. Dowman, *Conservation in Field Archaeology* (**Konserwacja w warunkach terenowych prac archeologicznych**), wyd. Methuen, Londyn 1971, ss. 170; ss. 44—45.

Jest to jedna z pierwszych prac opisujących zabiegi konserwatorskie, jakie można bezpiecznie wykonywać na znaleziskach archeologicznych podczas badań terenowych, i w związku z tym stanowi cenny nabytek w literaturze konserwatorskiej. Zawiera ona pożyteczne informacje dotyczące sprzętu, zaopatrzenia i materiałów służących do składowania i pakowania znalezisk oraz zalecenie odnoszące się do samych zabiegów konserwatorskich. Według recenzenta w książce można jednak natrafić na liczne błędy, szczególnie w pierwszej części pt. „Środowisko i jego wpływ”.

(J. Hanlan, recenz.), Douglas A. Skoog, Donald M. West, *Principles of Instrumental Analysis* (**Zasady analizy z zastosowaniem aparatury**), wyd. Holt, Rinehart and Winston, Nowy Jork 1971, ss. 710; ss. 45—47.

Omawiana książka podaje podstawowe zasady najpowszechniej uznanych technik analizy. Jest przeznaczona dla naukowców praktyków poszukujących możliwości zapoznania się z jakąś metodą laboratoryjną. Podano w niej zwięzłe i wyczerpujące objaśnienia dotyczące podstawowych zestawów używanej aparatury w zakresie rentgenografii, spektrometrii, chromatografii

itd. Zdaniem recenzenta pozycja ta jest bardzo cenna dla bibliotek muzealnych i pracowników dydaktycznych.

Książki nadesłane, s. 48

Allibone T. E. (redaktor), *The Impact of the Natural Sciences on Archaeology* (**Związki nauk przyrodniczych z archeologią**), wyd. Oxford University Press, Londyn 1970, ss. 185

Berger R. (redaktor), *Scientific Methods in Medieval Archaeology* (**Metody naukowe stosowane w archeologii średniowiecznej**), wyd. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, Massachusetts 1971, ss. XI + 288

Cunha G. M., Grant Cunha D., *Conservation of Library Materials. A Manual and Bibliography on the Care, Repair and Restoration of Library Materials*; second edition (**Konserwacja zasobów bibliotecznych. Podręcznik i bibliografia dotycząca administrowania, napraw i konserwacji zasobów bibliotecznych**, wyd. II), wyd. Scarecrow Press, Metuchen, New Jersey, Tom I, 1971, ss. 406

Harney J., *Conservation of Buildings* (**Konserwacja budowli**), wyd. A. and Ch. Black, Londyn 1972

Kelly F., *A Guide to the Care and Preservation of Works of Art* (**Vademecum ochrony i konserwacji dzieł sztuki**), wyd. Mc Graw Hill, Nowy Jork 1972, ss. 235

Mayer R., *The Artist's Handbook of Materials and Techniques*; third edition (**Podręcznik materiałoznawstwa i technik dla artystów-plastyków**; III wyd.), wyd. Viking Press, Nowy Jork 1972, ss. 235

Plenderleith H. J., Werner A. E. A., *The Conservation of Antiquities and Works of Art: Treatment, Repair, and Conservation* (**Konserwacja zabytków i dzieł sztuki: Zabiegi, naprawa i konserwacja**), wyd. Oxford University Press, Londyn 1972, ss. 412

Rossi-Manaresi R., Torraca G. (redaktorzy), *The Treatment of Stone* (**Konserwacja kamienia**), wyd. Centro per la Conservazione delle Sculture all'aperto (Ośrodek Konserwacji Rzeźb Ekspozycyjnych na Otwartym Powietrzu), Bolonia 1972, ss. 294

Lavallee J., *Introduction à l'Archéologie et à l'Histoire de l'Art*; 3-e Edition (**Wstęp do archeologii i historii sztuki**; III wyd.), wyd. J. Duculot, Gembloux 1972

Suplement: „IIC NEWS” — Informator Międzynarodowego Instytutu Konserwacji Zabytków i Dzieł Sztuki (ss. 1—5). Na całym świecie powoływane są różne organizacje, których celem jest popieranie rozwoju sztuki i nauki konserwatorskiej. Ponieważ działalność tych organizacji w wielu punktach zbiega się, trzy organizacje ogłosiły wspólne oświadczenie charakteryzujące ich strukturę i zakresy działania oraz zainteresowań.

Międzynarodowy Ośrodek do spraw Studiów w zakresie Ochrony i Konserwacji Dóbr Kultury — omówiono: strukturę organizacyjną oraz podstawowe zakresy działalności (służba biblioteczna i dokumentacyjna, wydawnictwa, szkolenie specjalistów, specyficzne formy pomocy dla krajów członkowskich, popieranie badań, zebrania specjalistów i działalność regionalna). Międzynarodowa Rada Muzeów (ICOM): Komitet do spraw Konserwacji — omówiono: strukturę organizacyjną całości, zasady działania i organizacji zespołów roboczych, zebrania plenarne komitetu, sprawozdania członków zespołów roboczych, wydawnictwa. Międzynarodowy Instytut Konserwacji Zabytków i Dzieł Sztuki (IIC) — omówiono: strukturę organizacyjną, zakres zainteresowań instytutu, wydawnictwa, zespoły regionalne, międzynarodowe kongresy, współpracę z innymi organizacjami międzynarodowymi.

Ponadto, omówiono zespół regionalny IIC z terenem działalności w Zjednoczonym Królestwie, w ramach którego działa podkomitet do spraw sprzętu konserwatorskiego, zajmujący się badaniami stanu sztuki konserwatorskiej w muzeach i pokrewnych instytucjach.

Komunikaty

Conservation of Library and Archival Materials (**Konserwacja zasobów bibliotecznych i archiwalnych**), s. 5.

Komunikat Biblioteki Athenaeum w Bostonie dotyczący organizowanego z inicjatywy tej Biblioteki w dniach 1—5.10.1973 w Bostonie II seminarium poświęconego zastosowaniu metod fizycznych i chemicznych w konserwacji zasobów bibliotecznych i archiwalnych. W komunikacie podano przegląd głównych tematów seminarium. Na ss. 6—7 podano listę nowych członków IIC, zarówno osób fizycznych, jak prawnych.

Wykaz wydawnictw IIC, s. 8
„Studies in Conservation” — kwartalnik
„Art and Archaeology Technical Abstracts — IIC” — półrocznik
„Textile Conservation” — materiały z konferencji IIC w Delft w 1964 r., red. dr J.E. Leene
„Museum Climatology” — materiały z konferencji IIC w Londynie w 1967 r., red. G. Thomson
„Conservation of Stone and Wooden Objects” — skróty materiałów referatowych na konferencję IIC w Nowym Jorku w 1972 r.

Do zeszytu załączony 2-stronicowy prospekt książki: W a t e r e r J. W., *A Guide to the Conservation and Restoration of Objects made wholly or in part of Leather* (Vademecum konserwacji przedmiotów wykonanych całkowicie lub częściowo ze skóry), wyd. G. Bell and Sons, Londyn, b.d., ss. 64, 16 il., fot.

Zeszyt 2, stron 52, ilustracje + suplement

J. F. Asmus, G. Guattari, L. Lazzarini, G. Musumeci, R. F. Wuerker, *Holography in the Conservation of Statuary* (Zastosowanie holografii w konserwacji obiektów rzeźbiarskich), ss. 49—63, 10 il. Wiosną 1972 r. w Wenecji przeprowadzono szereg studiów o charakterze eksperymentalnym, mających na celu wykazanie przydatności holografii obiektów rzeźbiarskich stanowiących kompozycje figuralne o skali naturalnej człowieka oraz dzieł sztuki snycerskiej, wykonywanej in situ. W studiach tych główny akcent położono na poddawane zdjęciom holograficznym obiekty, w których zachodzi postępujący w przyspieszonym tempie rozkład powodowany przez otaczające środowisko. Za pomocą holografii z użyciem impulsowego lasera rubinowego dokonano zdjęć archiwalnych rzeźby Donatella przedstawiającej św. Jana Chrzciciela oraz marmurowej figury Madonny z Dzieciątkiem dłuta Nino Pisano. Nadto, wynaleziono technikę interferometryczną rokującą przydatność w konserwacji rzeźb dzięki możliwościom zlokalizowania za jej pomocą ukrytych flekowań, spekań i skaz. W części wstępnej artykułu omówiono początki holografii, której powstanie możliwe było w wyniku rozwoju laserów o wielkiej spójności wiązek światła.

Próbie zastosowania holografii w badaniach zabytkowych dzieł sztuki podjął jesienią 1971 r. prof. Walter H. Munk, dyrektor Instytutu Geofizyki i Fizyki Planetarnej Uniwersytetu Kalifornijskiego, w wyniku czego wiosną następnego roku przystąpiono do eksperymentów w Wenecji. W krótkim opisie istoty holografii podano, z pominięciem wywodów matematycznych, w sposób zwięzły i przystępny dla czytelników bez odpowiedniego przygotowania fachowego, informacje o zasadach działania laserów i ich wykorzystaniu w holografii. W następnej części podano charakterystykę lasera użytego do eksperymentów weneckich, dalej—opis układu zestawu aparatury do zdjęć holograficznych, wreszcie—kryteria wyboru i opis obiektów poddanych holografii. Szczegółowe omówienie poświęcono wynikom eksperymentu. Do artykułu włączono krótki słowniczek terminologiczny, zawierający objaśnienia kilku podstawowych pojęć i określeń występujących w treści.

R. Cesareo, S. Sciuti, M. Marabelli, *Non-Destructive Analysis of Ancient Bronzes* (Metoda nie niszcząca analizy zabytkowych przedmiotów z brązu), ss. 64—80, 6 il., 5 wykr., 5 tab.

W artykule przedstawiono pomiary wykonane na znacznej liczbie zabytkowych obiektów z brązu za pomocą przenośnego aparatu do rentgenofluorescencji radioizotopowej (XRF). Aparat ten umożliwia nie niszczące oznaczenia ilościowe zawartości miedzi, cynku, cyny i ołowiu w przedmiotach z brązu i mosiądzu za pomocą po-

miarów, których czas trwania wynosi zaledwie około 100 sek. Wyniki uzyskane przy użyciu tej metody wykazują dużą zgodność z wynikami osiąganymi przy stosowaniu metod tradycyjnych.

Artykuł zawiera także omówienie szczegółów eksperymentów i sposobów kalibracji aparatu z licznymi danymi liczbowymi w ujęciu tabelarycznym. W części poświęconej wynikom i ich omówieniu zwrócono uwagę na fakt, iż wiek poszczególnych przedmiotów stosunkowo ściśle charakteryzują typowe średnie wartości liczbowe odnoszące się do zawartości poszczególnych składników w stopach użytych do ich wykonania. Wnioski są jednocześnie wytycznymi określającymi warunki dalszego rozpowszechnienia opisaną w artykule metody dla celów konserwatorskich. Istotne znaczenie ma również ustosunkowanie się autorów do występującej w przedmiotach z brązu patyny; odpowiednio dobra znajomość jej składu ułatwiałaby ich zdaniem rozpoznawanie fałszyfkatów.

M. S t e f a n a g g i, *Laboratoire de Recherches des Monuments Historiques de Champs-sur-Marne* (Laboratorium badawcze zabytków w Champ-sur-Marne, Francja), ss. 81—87, 6 il.

Laboratorium badawcze zabytków w Champs-sur-Marne zostało zorganizowane w 1970 r. jako instytucja podlegająca Zarządowi Architektury. Główny zakres zainteresowań i prac laboratorium obejmuje witraże, obiekty wykonane z kamienia i drewna oraz malowidła ściennie. Przy ścisłym nawiązaniu do prac wykonywanych w pracowniach konserwatorskich działalność badawcza laboratorium skupia się na badaniach obiektów i doskonaleniu metod konserwacji. W artykule podano opis wyposażenia laboratorium oraz omówiono stronę organizacyjną pracy badawczej; dołączono wykaz publikacji ogłoszonych przez pracowników.

Korespondencje

M.E. W e a v e r, *The Use of an Inflatable „Air-Dome” to produce Controlled Conditions for an Archaeological Site* (Zastosowanie powłokowej konstrukcji pneumatycznej umożliwiającej uzyskiwanie regulowanych warunków fizycznych na terenach wykopalisk archeologicznych), ss. 88—93, 4 il.

Autor, pracownik kanadyjskiej służby konserwatorskiej, współpracujący z Wydziałem Architektury Politechniki w Ankarze, zaproponował wykorzystanie powłokowych konstrukcji pneumatycznych w celu zapewnienia terenom wykopalisk archeologicznych regulowanych warunków fizycznych, dzięki czemu byłoby możliwe opanowanie w wysokim stopniu czynników wpływających na stan zabytków nieruchomych i dzieł sztuki wydobywanych z gruntu. Powłokowe konstrukcje pneumatyczne można by z powodzeniem stosować podczas wykopalisk prowadzonych na tzw. terenach trudnych, jak np. odsłanianie pograżonych w miąższu gruntu łodzi, zasypianych malowideł ściennych na podłożach gliniano-gipsowych itp. W dalszym ciągu korespondencji autor szczegółowo omawia aspekty techniczne powłokowej konstrukcji pneumatycznej p.n. „Airhouse” produkcji firmy Gourock Ropework Co. w Port Glasgow, podając charakterystykę jej rozwiązania konstrukcyjnego, technologię wykonania powłoki i opisując instalacje służące do jej napełnienia powietrzem, sposoby kotwienia w gruncie, balastowania itp.

J. R. J. V a n A s p e r e n d e B o e r, *On a Rational Aspect of Van Eyck's Painting Technique* (W sprawie aspektów racjonalistycznych techniki malarskiej Van Eycka), ss. 93—95, 1 il.

W oparciu o opublikowany przez Coremansa i Thissena mikroprzekrój fragmentu błękitnej szaty Najświętszej Marii Panny z obrazu ołtarzowego pędzla Van Eycka, znajdującego się w Gandawie, autor posługując się wzorami P. Kubelki oraz interpretując własności fizyczne analizowanych (m.in. za pomocą radiografii i wykonanych w podczerwieni reflektogramów) farb użytych w malowidle dochodzi do wniosku, że istnieje znaczna

liczba przesłanek wskazujących na racjonalistycznie podbudowany wybór pewnych pigmentów i ich kombinacji przez Van Eycka.

R. A. Munnikendam, *A New System for the Consolidation of Fragile Stone* (Nowy system wzmacniania kruchego kamienia), ss. 95—97.

Autor omawia doświadczenia wykonane z małymi cząsteczkami epoksydów, produkowanych przez szwajcarską firmę CIBA i Rütgerswerke w RFN utwardzanymi za pomocą alicyklicznych utwardzaczy poliaminowych oraz ich własności fizyczne i chemiczne w różnych połączeniach (np. z krzemianem (tytuł produkcji firmy Dynamit-Nobel w RFN). Krzemiany etylu i metylu zachowują się nie tylko jak napelniacze nieaktywne, lecz, jak się zdaje, reagują w pewien sposób z twardniejącymi żywicami. Połączenia te dały bardzo pozytywne wyniki w ramach opisanych przez autora porównawczych prób przyspieszanego sztucznie starzenia kamienia, w czasie których zastosowano szereg metod impregnacji.

R. A. Munnikendam, *The Conservation of Waterlogged Wood with Glycol Methacrylate* (Konserwacja nasiąkniętego drewna za pomocą metakrylanu glikolu), ss. 97—99.

W celu wynalezienia ewentualnych nowych sposobów stabilizacji i wzmacniania drewna nasiąkniętego wodą, przeprowadzono badania z użyciem monomerycznego metakrylanu glikolu (metakrylan dwuhydroksyetylu, produkcji firmy Röhm i Hass, Darmstadt, RFN). Zalety stosowania tego środka o niskim ciężarze cząsteczkowym polegają na: 1) skróceniu czasu nasycania materiału drzewnego w porównaniu np. z glikolem polietylenowym dzięki większym współczynnikom dyfuzji drobnych cząsteczek, 2) eliminacji konieczności bardzo znacznego rozcieńczenia środka impregncyjnego w początkowym stadium nasycania dzięki porównywalnym współczynnikom dyfuzji wody i monomeru.

W części poświęconej opisowi prowadzonych doświadczeń omówiono proces nasycania metakrylanem polietylenu fragmentów wykonanej z drewna dębowego konstrukcji zatopionej XVII-wiecznego statku.

Książki nadesłane, s. 100

Allinger N. L., Cava M. P., De Jongh D. C., Johnson C. R., Lebel N. A., Stevens C. L., *Organic Chemistry* (Chemia organiczna), wyd. Worth, Nowy Jork, ss. XXI + 1007

American Chemical Society (Amerykańskie Towarzystwo Chemiczne), *Industrial Color Technology, Advances in Chemistry, Series, 107* (Technologia przemysłowa barwników, Seria: Postępy chemii, nr 107) wyd. American Chemical Society, Waszyngton, D. C. 1971, ss. X + 177

Barret E. J., Powers J. C., *Essentials of Organic Chemistry* (Podstawy chemii organicznej), wyd. Holt, Rinehart i Winston, Nowy Jork, 1972, ss. XV + 421

Devkar V. L. (redaktor), *Bulletin: Museum and Picture Gallery of Baroda; Technical Issue*, Vol. 22 (Biuletyn: Muzeum i Galeria Malarstwa w Baroda, wyd. techn., tom 22), wyd. Government Press Baroda, Indie, 1970, ss. 164

Hart H., Schuetz R. D., *Organic Chemistry: A Short Course*; fourth edition (Chemia organiczna, krótki kurs; IV wydanie), wyd. Houghton Mifflin, Boston 1972, ss. IX + 500

Linstrum D., *Sir Jeffry Wyattville: Architect to the King* (Sir Jeffry Wyattville, architekt nadworny), wyd. Clarendon Press, Oxford 1972, ss. XV + 279

Plummer B. J., *Selected Principles of Organic Chemistry* (Wybrane zagadnienia chemii organicznej), wyd. Van Nostrand Reinhold, Nowy Jork 1972, ss. XI + 308

Soekmono R., *Riwayat Usaha Penjelamatan Tjandi Borobudur (sampai akhir 1971)* — w jęz. indonezyjskim, PELITA BOROBUDUR, Seri A No 1, Projek PELITA Restorasi Tjandi Borobudur, Departemen Pendidikan dan Kelmdayaan, Dżakarta, Indonezja 1972, ss. 32 [History of the effort to save Borobudur (until the end of

1971)] — (Opis prac konserwatorskich wykonanych do końca 1971 r. w celu ocalenia zespołu świątynnego Borobudur)

Suplement: „IIC — NEWS” — Informator Międzynarodowego Instytutu Konserwacji Zabytków i Dziej Sztuki

(ss. 1—3) *IIC Annual General Meeting* (Doroczne walne Zgromadzenie Międzynarodowego Instytutu Konserwacji Zabytków i Dziej Sztuki).

Notatka sprawozdawcza omawiająca przebieg XXIII dorocznego walnego zgromadzenia w Londynie (21 marca 1973 r.) oraz zmiany w składzie zarządu IIC i sprawy bieżącej działalności Instytutu.

(ss. 3—5) Konferencje, seminaria i kursy *New York Historical Association, Cooperstown, N. Y. 13326, USA* (Towarzystwo Historyczne Stanu Nowy Jork).

Podano tematykę dwóch podyplomowych, 3-tygodniowych kursów letnich dla praktykujących konserwatorów, tj. „Chemia dla konserwatorów praktyków” oraz „Wzmacnianie malowideł na podłożach płóciennych”; na każdym z tych kursów przewidziano uczestnictwo 20 osób.

National Seminar on the Conservation of Cultural Material (Ogólnokrajowe seminarium na temat konserwacji dóbr kulturalnych), Australia.

Cel ogólnokrajowego seminarium organizowanego w sierpniu 1973 r. w Perth polegał na zgromadzeniu wszystkich osób i instytucji zainteresowanych konserwacją i restauracją dla dokonania przeglądu aktualnej sytuacji i omówienia zasadniczych problemów konserwacji zabytków w Australii, powołania zespołów roboczych w różnych dziedzinach i przygotowania gruntu dla ogólnokrajowej konferencji poświęconej konserwacji dóbr kultury, której zwołanie przewiduje się w 1975 r., oraz formalnego powołania do życia ogólnokrajowej organizacji zajmującej się konserwacją i restauracją dóbr kulturalnych.

Industrial Archaeology in Canada (Archeologia „przemysłowa” w Kanadzie).

Pod nazwą Kanadyjskiego Rejestru Zabytków Inżynierii powołano do realizacji stały program mający na celu identyfikację, prowadzenie dokumentacji i konserwację materialnych pozostałości spuścizny inżynierskiej, przemysłowej i technicznej w Kanadzie. Budowle, maszyny, narzędzia, dokumenty itd. inwentaryzowane będą zgodnie z ujednoliconymi normami, a zebrane informacje gromadzić się będzie w obsługiwanym przez maszyny cyfrowe banku danych. Okresowo publikowane będą wykazy zinwentaryzowanych obiektów zabytkowych. Ponadto wszystkie zarejestrowane obiekty poddawane będą lustracjom komisji specjalistów, która występować będzie do kompetentnych władz z zaleceniami nabycia, zachowania lub upamiętnienia najcenniejszych spośród nich.

ICOM Committee for Conservation third Plenary Meeting, Madrid, Trzecie plenarne zgromadzenie Komitetu do Spraw Konserwacji ICOM w Madrycie.

W dniach 2—7.10.1972 odbyło się trzecie plenarne zgromadzenie Komitetu do Spraw Konserwacji ICOM, zorganizowane przez Instituto de Conservación y Restauración de Obras de Arte przy pomocy Sekretariatu Komitetu. Do zorganizowania zgromadzenia wydatnie przyczyniło się hiszpańskie Ministerstwo Szkolnictwa i Nauki. Uczestnicy obradowali na sesjach o tematyce specjalistycznej, po czym zainteresowani na sesjach plenarnych informowani byli o pracach zespołów roboczych. Pełny wykaz referatów ogłoszony będzie w „IIC NEWS” oraz w „ICOM NEWS”.

Indian Association for the Study of Conservation of Cultural Property (Indyjskie Stowarzyszenie do Studiów nad Konserwacją Dóbr Kultury).

W dniach 5 i 6 lutego 1973 r. w Centralnym Laboratorium Konserwacji w New Delhi pod auspicjami Indyjskiego Stowarzyszenia do Studiów nad Konserwacją Dóbr Kultury odbyło się seminarium, na którym przedstawiono referaty naukowców i konserwatorów indyj-

skich, m.in. na temat: problemów konserwacji materiałów archiwalnych, konserwacji w Południowej i Południowo-Wschodniej Azji, geochronologii Purana Quila, proponowanej konserwacji zespołu zabytkowych budowli z cegły mułowej w Iranie, konserwacji malowideł ściennych w Pałacu Bursztynowym w Dżajpurze i inne.

Na ss. 6—7 podano listę nowych członków IIC, zarówno osób fizycznych, jak prawnych.

(ss. 7—8) Wspomnienia pośmiertne

Helmut Ruhemann, zasłużony niemiecki konserwator i teoretyk konserwacji dzieł malarstwa, członek-założyciel IIC, Shri T. R. Gairola, fizyk i chemik indyjski, propagator konserwacji zabytków w Środkowej Azji, członek Rady IIC, Kurt Wehlte, pierwszy w Niemczech pedagog w zakresie konserwacji malarstwa.

Zeszyt 3, stron 58, ilustracje + suplement

(b. aut.) *Editorial (Od Redakcji)*, s. 101

Zeszyt stanowi wydanie specjalne, poświęcone konserwacji indywidualnego zabytku i dzieła sztuki — zespołu świątynnego w Borobudur w Indonezji. W zeszycie zamieszczono relacje dotyczące studiów przygotowawczych związanych z opracowywaniem projektów konserwacji tego zespołu.

Soediman, *Borobudur — Indonesian Cultural Heritage (Borobudur — Obiekt dziedzictwa kulturalnego Indonezji)*, ss. 102—112, 6 il.

Powstały około 800 r. n.e. zespół świątynny Borobudur został opuszczony w X w. n.e. W artykule opisano układ zabytkowego zespołu, który przypomina najbardziej elementarną formę „stupy”, a jednocześnie stanowi odwzorowanie wszechświata według zasad kosmologii buddyjskiej. Zabytkowy zespół, mierzący 123 m u podstawy, ma wysokość około 31 m i ozdobiony jest 504 rzeźbami figuralnymi oraz siedmioma pasami płasko-rzeźb składającymi się z 1460 scen; całkowita długość pokrytej rzeźbami powierzchni wynosi około 3 km. Autor podkreśla znaczenie świątyni dla Indonezji jako dziedzictwa kulturalnego będącego symbolem jej przeszłości.

C. Vouite, *The Restoration and Conservation Project of Borobudur Temple, Indonesia; Planning — Research — Design (Inicjatywa restauracji i konserwacji zespołu świątynnego Borobudur w Indonezji; planowanie — badania — projektowanie)*, ss. 113—130, 3 il., 1 tab.

W artykule dokonano analizy otoczenia i lokalizacji zabytkowego zespołu. Omówiono budowę świątyni Borobudur oraz źródła i konsekwencje oddziaływania czynników niszczących, jak np. nierównomierne osiadanie. Badania wstępne wymagały np. przeprowadzenia wierceń badawczych, badań z zakresu mechaniki gruntów, studiów nad przyczynami niszczenia kamienia itd. Szczegółowo opisano rozwiązania techniczne proponowane w ramach programu zabezpieczeń. Przytoczono również dane kosztorysowe, zrelacjonowano organizację inicjatywy restauratorskiej, prace z zakresu architektury krajoobrazu i zagospodarowania terenu. Zaangażowane w programie restauracji i konserwacji zespołu świątynnego Borobudur dyscypliny obejmują, m.in. analizę zdjęć lotniczych, archeologię, architekturę, chemię, technikę konserwatorską, geologię, geofizykę, zeskalanie gruntu, projektowanie architektoniczne krajoobrazu itp.

G. Hyvert, *Borobudur, Les Bas-Reliefs; Matériaux — Facteurs responsables des Dégradations — Programme de Conservations (Płaskorzeźby dekoracyjne w zespole świątynnym Borobudur; Materiały — Czynniki niszczenia — Program konserwatorski)*, ss. 131—155, 25 il., 4 tab. Operacje oczyszczania zabytkowego zespołu świątynnego prowadzone były etapami, poczynając od 1814 r. aż do czasu pierwszych poważniejszych prac restauratorskich w latach 1908—1911. Prowadzone systematycznie od roku 1968 studia i badania umożliwiły ustalenie charakteru uszkodzeń wystroju rzeźbiarskiego. Obserwuje się m.in. szkodliwe oddziaływanie porostów, alg i mchu na pokrytych rzeźbami powierzchniach, które

swego czasu opatrzone powłokami z gipsu. W artykule zrelacjonowano program opracowany w celu oczyszczenia i zakonserwowania materiału kamiennego oraz zaprezentowano zakres prac wymagających specjalnych zadań oraz szkolenia pracowników.

Recenzje książek

(C. Vouite, recenz.), R. Soekmono, *Riwajat Usaha Penjelamatan Tjandi Borobudur (sampai akhir 1971)*, PELITA BOROBUDUR, Seri A No 1, Projekt PELITA Restorasi Tjandi Borobudur Departamen Pendidikan dan Kebudayaan, Djakarta, Indonesia, October 1972, (język oryginału indonezyjski), ss. 32, 1 mapa, 2 rys. inwentaryzacyjno-rekonstrukcyjne, 4 rys. tech., 50 zdjęć; ss. 156—157.

Brozura pt. *Historia zabiegów o ocalenie Borobudur — do końca 1971 r.* zapoczątkowuje nową serię publikacji w całości poświęconą restauracji zespołu Borobudur w Indonezji, wydawanej przez Ministerstwo Oświaty i Kultury tego kraju i obejmującej szereg aspektów prac konserwatorskich, prowadzonych w ramach 5-letniego planu pod hasłem „PELITA” przy międzynarodowej pomocy.

Seria A publikacji poświęconych Borobudur obejmuje sprawozdania ogólne i roczne, seria B — specjalne sprawozdania z badań naukowych, natomiast seria C obejmować będzie poszczególne artykuły naukowe. Bardzo fortunnym zbiegiem okoliczności pierwsza publikacja serii zawiera omówienie planów bądź wykonanych już prac konserwatorskich od czasów odkrycia zabytku w 1841 r., ukazujące się drukiem w momencie osiągnięcia porozumień międzynarodowych i znacznego zaawansowania prac konserwatorskich. Najszerzej omówiono zabiegi stanowiące rezultat aktualnie realizowanej akcji konserwacyjno-rekonstrukcyjnej, zainicjowanej przez UNESCO w 1955 r.

Książki nadesłane, s. 158

Eblin L. P., *The Elements of Chemistry (Elementy chemii)*, II wyd. Harcourt Brace and World, Nowy Jork 1970, ss. XVII + 492

Gabert G., *Buddhistische Plastik aus China und Japan: Bestand-katalog des Museums für Ostasiatische Kunst der Stadt Köln (Obiekty rzeźby buddyjskiej z Chin i Japonii; Katalog-inwentarz Muzeum Sztuki Wschodnioazjatyckiej miasta Kolonii)*, wyd. Franz Steiner, Wiesbaden 1972, ss. XVIII + 522

Herrmann G., *Beiträge zur Bestimmung von Schwefeldioxid in der Atmosphäre und Herstellung von Schwefeldioxid-Luft-Gemische (Przyczynki do oznaczenia zawartości dwutlenku siarki w atmosferze oraz powstawania mieszanin dwutlenku siarki i powietrza)*, wyd. Akademie Verlag, Berlin NRD, 1972, ss. 179, 10 plansz.

Mc Gimsey Ch. R. III, *Public Archaeology (Archeologia służąca celom społecznym)*, wyd. Seminar Press, Nowy Jork 1972, ss. XIV + 265.

Ministerio de Educación y Ciencia — Dirección General de Bellas Artes, *Infomes y Trabajos del Instituto de Conservación y Restauración de Obras de Arte*, 12, Instituto de Conservación y Restauración de Obras de Arte (Ministerstwo Oświaty i Nauki — Generalny Zarząd Ochrony Dziel Sztuki, Doniesienia i Prace Instytutu Konserwacji i Restauracji Dziel Sztuki, Nr 12. Instytut Konserwacji i Restauracji Dziel Sztuki), Madryt 1972, ss. 154.

Muhlethaller B., *Conservation of Waterlogged Wood and Wet Leather (Konserwacja zawilgoconego drewna i zawilgoconej skóry)*, wyd. Eyrolles, Paryż 1972, ss. 72

Nebergall W. P., Schmidt F. C., Holtzclaw H. F., jr., *College Chemistry: With Qualitative Analysis (Chemia na użytek szkół półwyższych z zasadami analizy jakościowej)*, wyd. IV, D. C. Heath, Lexington, Massachusetts 1972, ss. XVI + 1040

Pauling L., *General Chemistry (Chemia ogólna)*, wyd. III, W. H. Freeman 1970, ss. XIV + 959

Reed R., *Ancient Skins, Parchments and Leathers (Zabytkowe skóry niewyprawne, pergaminy i skóry garbowane)*, wyd. Seminar Press, Nowy Jork 1972, ss. IX+331 (bez aut.), *Sculture all'aperto: Degradazione dei materiali e problemi conservativi, Rapporto della Soprintendenza alle Gallerie de Bologna*, 3 (seria: Rzeźby eksponowane w otwartej przestrzeni: Niszczenie materiałów i zagadnienia konserwatorskie, Sprawozdanie Zarządu galerii miasta Bolonii, 3), 1969, wyd. Edizione Alfa, Bolonia, ss. 90

Blackman D. J. (redaktor), *Marine Archaeology, Colston Papers No 23 (Archeologia podmorska, w wyd.: Colston Papers, nr 23)*, wyd. Butterworths, Londyn 1973, ss. X + 522

Suplement: „IIC NEWS” — Informator Międzynarodowego Instytutu Konserwacji Zabytków i Dzieł Sztuki (ss. 1—8)

ICOM Committee for Conservation (Komitet do Spraw Konserwacji ICOM), s. 1.

Podczas sesji Komitetu odbytej w październiku 1972 r. w Madrycie w różnych zespołach roboczych przedstawiono dużą liczbę referatów, w wielu wypadkach dostępnych jedynie w ograniczonej liczbie odbitek. Uzyskanie ich jest możliwe w Międzynarodowym Ośrodku Konserwacji, 13 Via di S. Michele, Rzym. Na ss. 1—7 *Suplementu IIC* podano spis referatów w podziale na grupy tematyczne. Na ss. 7—8 podano listę nowych członków IIC, zarówno osób fizycznych, jak prawnych.

Zeszyt 4, stron 40, ilustracje + suplement

B. H. Crawford, *Just Perceptible Colour Differences in Relation to Level of Illumination (Uchwytne dla wzroku różnice barw wiążące się z poziomem jaskrawości oświetlenia)*, ss. 159—166, 7 il.

W artykule omówiono eksperymenty, w ramach których określony został najniższy poziom jaskrawości oświetlenia w galeriach malarstwa odpowiadający wielu obserwatorom. Z przeprowadzonych eksperymentów wynika, że praktyczny dolny poziom jaskrawości oświetlenia z punktu widzenia zdolności rozróżniania barw wynosi 30 luksov, jeśli brać pod uwagę mniej doświadczonych obserwatorów oraz zakładać występowanie u nich prawidłowej akomodacji wzroku i wyeliminowanie odbłasku. W artykule przedstawiono fizjologiczne właściwości oka ludzkiego oraz dezyderaty konserwatorów w zakresie oświetlenia znajdujących się w ekspozycji dzieł sztuki, opisano przebieg badań eksperymentalnych oraz omówiono wyniki i wnioski.

Korespondencje

Landi S., *Notes on the Use of a Vacuum Hot-Table for Textiles (Uwagi o zastosowaniu próżniowego stołu dublżowego w konserwacji tkanin)*, ss. 167—171, 6 il., 1 tab. Autorka stwierdza na wstępie, iż technika dublowania zniszczałych tkanin, polegająca na mocowaniu ich za pomocą nagrzewu na materiałach z włókien sztucznych uprzednio powleczonych termoplastycznym środkiem klejącym — emulsją polioctanu winylu, jest w zasadzie bardzo zbliżona do techniki dublażu obrazów z użyciem mieszaniny wosku i żywicy. W związku z tym, pod warunkiem iż tkanina wykonana jest w taki sposób, że może być ułożona płasko w jednej płaszczyźnie, wysoce wskazane jest posługiwanie się próżniowym stołem dublżowym. Znaczną część artykułu poświęcono omówieniu zasad działania i konserwacji tych urządzeń. Przedstawiono także praktyczne doświadczenia autorki w dziedzinie dublowania zabytkowych tkanin, uzyskanych przy stosowaniu jako materiału podkładowego tworzyw Mowolith DMC 2 oraz Melinex.

A. King, W. Phelan, W.E. Falconer, *On the Choice of Paper for Lining Works of Art on Ground Wood Pulp Supports (W sprawie wyboru papieru do podklejania dzieł sztuki graficznej wykonanych na podłożach z papieru drzewnego)*, ss. 171—174, 2 tab. Wzmocnianie podłoży papierowych dzieł sztuki graficz-

nej bez uszkodzenia pola, na którym występuje treść graficzna stanowiąca temat — należy do podstawowych zadań, z którymi mają do czynienia konserwatorzy papieru. Autorzy rozpatrują szereg czynników wpływających na zwiększenie pH oraz alkalizacji papieru, a następnie metody ich oznaczania i regulowania za pomocą różnych środków chemicznych i fizycznych, zastosowanych w opisanych eksperymentach.

J. L. Ross, *A Note on the Use of Mosaic Gold (Uwagi o stosowaniu złota mozaikowego)*, ss. 174—176.

W średniowiecznych traktatach poświęconych s tuce malarskiej występują liczne przepisy na sporządzanie pigmentu zwanego *aurum musicum* (złoto mozaikowe) bądź *purpurinus*. Najbardziej wyczerpujący opis sposobu wytwarzania złota mozaikowego podał anonimowy autor XIV-wiecznego traktatu *De Arte illuminandi*, w którego ósmym rozdziale wymieniono poszczególne składniki stopu. W artykule przedstawiono udokumentowane informacje o występowaniu złota mozaikowego w XV-wiecznym kodeksie flamandzkim, znanym pod nazwą *Księgi godzin* (zbiory Miriam Lutcher Stark Library, Humanities Research Center — biblioteka im. Miriam Lutcher Stark przy Ośrodku Badań Humanistycznych) Uniwersytetu Stanu Teksas w Austin. Złoto mozaikowe zidentyfikowano za pomocą rentgenowskiej analizy widma dyfrakcyjnego, a występuje ono w całym rękopisie, przede wszystkim w tworzących element ornamentalny bordiur liściach akantu oraz w szacie jednego z królów w miniaturowej scenie Pokłonu Trzech Królów. Złoto płatkowe użyto natomiast do zdobienia miniatur i inicjałów. Jednoczesne użycie złota płatkowego i mozaikowego świadczyłoby, iż to ostatnie nie miało spełniać funkcji materiału zastępczego ani imitującego złoto płatkowe, jak to przyjęło się uważać w pewnych kręgach współczesnych badaczy.

G. Nicola, G. Nicola, R. Arosio, *A New Facing Material (Nowy materiał na laminowane warstwy osłonowe)*, ss. 177—179, 2 il.

Istnieje bogata literatura dotycząca transferów malowideł wykonanych na podobrazach drewnianych, niemniej jednak poglądy na temat zarówno przydatności, jak i niebezpieczeństw, jakie kryją się w tym procesie konserwatorskim, są mocno zróżnicowane. Autorzy podają sześć kryteriów odnoszących się do „idealnego” materiału służącego do formowania warstwy osłonowej, a jednocześnie omawiają materiał stosowany w ich pracach konserwatorskich, wiążących się z pełnymi lub połowicznymi transferami malowideł. Chodzi tu o samoprzylepną folię z polichlorku winylu produkcji firmy COMET w Mediolanie, mocowaną do tkaniny z włókna szklanego mającej postać siatki o oczkach 1,5×3 mm. Tkaninę z włókna szklanego pokrywa się masą klejącą sporządzaną z naturalnej gumy stabilizowanej za pomocą żywic obojętnych. Cały proces laminowania odbywa się na zimno. Dodatkowa zaleta omawianego materiału polega na jego doskonałej przezroczystości, umożliwiającej kontrolowanie reakcji warstwy malarskiej, a ponadto warstwa laminująca może być z wielką łatwością usunięta przez odrywanie

L. M. Teixeira, *Printing Infrared Negatives on Translucent Papers (Kopowanie negatywów wykonanych w świetle podczerwonym na papierach przezroczystych)*, s. 180.

Nieniszcząca metoda badań dzieł malarskich za pomocą zdjęć wykonywanych w świetle podczerwonym zyskuje coraz większe znaczenie w praktyce konserwatorskiej i rozpoznawaniu malowideł. Dzięki swym właściwościom negatyw wykonany na filmie przeznaczonym do zdjęć w podczerwieni dostarcza o wiele więcej informacji niż odbitka pozytywowa na papierze, której często brak kompletności tych informacji. Przez zastosowanie pewnych technik maskowania, przy których negatyw wykonany w podczerwieni nakłada się na pozytyw wykonany z filmu panchromatycznego, eksponowanego z użyciem filtru czerwonego, uzyskuje się wyrównanie gęstości negatywu z gęstością przeciwną, skutkiem czego następuje eliminacja obrazu widzialnego. Zdarza się

często, że na zdjęciach wykonywanych w podczerwieni podmalowanie widać na pewnych fragmentach, natomiast jest ono niewidoczne na innych; nakładanie na zdjęcia panchromatyczne może zatem doprowadzić do zlikwidowania obrazu widzialnego podmalowania. Biorąc pod uwagę te trudności dokonano próby uzyskiwania dobrych odbitek z filmów czynnych w podczerwieni, które pozwoliłyby na łatwe wykonywanie powiększeń do skali naturalnej malowidła dzięki wykorzystaniu przezroczystego papieru fotograficznego. Papier ten, „Kodalith TP”, produkcji firmy Kodak wywołuje się normalnym wywoływaczem aż do uzyskania odpowiedniej wyrazistości fragmentów o dużym nasyceniu.

Recenzje książek

(A. E. Werner, recenz.), Brill R. H. (redaktor), *Science and Archaeology (Nauki ścisłe a archeologia)*, wyd. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, Mass. 1971, ss. XI + 288

Berger R. (redaktor), *Scientific Methods in Medieval Archaeology (Metody naukowe stosowane w archeologii średniowiecznej)*, wyd. University of California Press, Berkeley (Cal.), 1970, ss. XVII + 459; ss. 181—183.

W ostatnich latach ukazało się szereg książek omawiających zastosowania różnych technik naukowych w badaniach obiektów archeologicznych, które przyczyniły się do powstania gałęzi zwanej archeometrią. Obydwie recenzowane pozycje stanowią przykłady uzupełnień literatury „archeometrycznej”, a nadto są podsumowaniem dwóch międzynarodowych konferencji. Recenzent omawia treść poszczególnych referatów zawartych w pierwszej pozycji, podkreślając znaczne osiągnięcia badawcze, a jednocześnie zwracając uwagę, iż możliwe one były dzięki użyciu wysoce skomplikowanych metod i aparatury. Część poświęcona badaniom analitycznym tworzy trzon książki i zawiera opracowania poświęcone systematycznym analizom przedmiotów z metalu, ceramiki oraz skał wulkanicznych.

Drużga z recenzowanych książek poświęcona jest metodom datowania oraz metodom poszukiwań śladowych. Omówiono w niej metodę datowania radiowęglowego, termoluminescencję, tefrochronologię oraz metodę datowania archeometrycznego. Przedstawione następnie metody analityczne służą do badań bardzo szerokiego zakresu zagadnień, jak m. in. pomiaru złóż ołowiu rozproszonego w warstwach pokrywy śniegowej obszarów biegunowych, mających na celu ustalenie wahań w światowej skali wytopu ołowiu w antyku i średniowieczu. Zdaniem recenzenta obie książki w pewnej mierze wzajemnie się uzupełniają.

(E. V. Sayre), *A Joint Symposium of the Royal Society and the British Academy organized by T. E. Allibone, M. Wheeler, I. E. S. Edwards, E. T. Hall and A. E. Werner: The Impact of the Natural Sciences on Archaeology (Wspólne sympozjum Towarzystwa Królewskiego i Akademii Brytyjskiej, zorganizowane przez ... na temat: Związek nauk ścisłych z archeologią)*, wyd. Oxford University Press, Londyn 1970, ss. 185; ss. 184—185. Książka charakteryzuje aktualny stan techniki datowania zabytków za pomocą węgla 14. Na przykładzie obiektów zabytkowych pochodzących z terytoriów Egiptu i Mezopotamii wynika, iż około 1800 r. p.n.e. zarysowuje się wyraźna cezura, od której ujawniają się coraz większe rozbieżności pomiędzy datami uzyskiwanymi za pomocą węgla 14 oraz wynikającymi ze źródeł dokumentalnych, przy czym daty uzyskiwane w wyniku badań z użyciem węgla 14 okazują się coraz późniejsze w stosunku do dokumentalnych. Omówiono również zalety metody datowania za pomocą węgla 14 z wyjaśnieniem źródeł rozbieżności w stosunku do materiałów dokumentalnych. Dalszą część książki poświęcono metodom rozpoznania oraz najnowocześniejszym technikom analizy fizycznej stosowanej w archeologii.

(J. R. J. van Asperen de Boer), *Sculture all'aperto. Degradazione dei materiali e problemi conservativi (Rzeczy eksponowane w otwartej przestrzeni. Niszczenie materiałów i problemy konserwacji)*. *Rapporto della Soprintendenza alle Gallerie di Bologna (Sprawozdanie Zarządu*

Galerii miasta Bolonii), wyd. Alfa, Bologna 1969, ss. 90 (wydawnictwo w jęz. włoskim); ss. 185—186.

Omawiana w recenzji broszura wydana została z okazji wystawy odbywającej się w czerwcu 1969 r. w Ferrarze oraz we wrześniu tegoż roku w Bolonii. Z treści opracowań zamieszczonych w broszurze wynika, że procesy niszczenia kamienia będącego materiałem większości omawianych rzeźb w ostatnich czasach uległy ogromnemu przyspieszeniu. Rozpatrując sytuację we Florencji jeden z autorów podkreśla doniosłość interdyscyplinarnych badań nad konserwacją kamienia w przeciwstawieniu do prac doraźnych. Rozpatrując zagadnienia konserwatorskie w Wenecji inny autor sugeruje konieczność ogrzewania powietrza we wnętrzach zabytków dla zapobieżenia skraplaniu się pary wodnej oraz potrzebę systematycznego i szybkiego wprowadzania zabezpieczeń przeciwwilgociowych w murach w celu stworzenia właściwego mikroklimatu. Za najcenniejszy uważa recenzent artykuł doktora G. Torraca omawiający stan badań i praktyki konserwatorskiej.

(L. J. Majewski, recenz.), *The Artist's Handbook of Materials and Techniques (Podręcznik materiałoznawstwa i technik dla artystów-plastyków)*, III wyd., Viking Press, Nowy Jork, ss. XV + 750; ss. 187—188.

Podręcznik ... stał się najpopularniejszym i cennym źródłem informacji dotyczących technologii, materiałów oraz czynności twórczych występujących w pracy plastyków. Recenzent zajmuje się bardziej szczegółowo treścią rozdziału poświęconego pigmentom, w którym podano wykaz 535 pigmentów w podziale na organiczne i nieorganiczne z odpowiednimi omówieniami, a także szczegółowe wskazówki technologiczne dotyczące różnych technik malarskich i graficznych z dokładnymi opisami procesów.

(C. K. Keck, recenz.), Fr. Kelly, *Art Restoration: Guide to the Care and Preservation of Works of Art (Vademecum ochrony i konserwacji dzieł sztuki)*, wyd. Mc Graw-Hill, Nowy Jork 1972, ss. 235, ss. 188—189.

Recenzentka odmawia autorowi kompetencji upoważniających do napisania tego rodzaju pracy, która w dodatku ani nie odzwierciedla zasobu posiadanych przez niego doświadczeń osobistych, ani nie dowodzi należytej orientacji w temacie, do którego — według poglądów wydawcy — książka ma być wprowadzeniem.

(R. M. Organ, recenz.), H. J. Plenderleith, A. E. W. Werner, *The Conservation of Antiquities and Works of Art (Konserwacja zabytków i dzieł sztuki)*, wyd. Oxford University Press, Londyn 1971, ss. XIX + 394, 46 plasz, 10 rys.; ss. 189—194.

Drużgie wydanie książki, którą przetłumaczono na wiele języków i która wykorzystywana jest dosłownie w całym świecie, uległo rozległej rewizji w trakcie współpracy z drugim współautorem. Szczegółowa recenzja zawiera pewną liczbę uwag krytycznych oraz omówienia błędów i nieścisłości. Na przykład, zastrzeżenie budzi wykres hygrometryczny nie honorujący zaleceń IX konferencji generalnej Międzynarodowego Komitetu do Spraw Wagi i Miary z 1948 r. Pewną liczbę istotnych zastrzeżeń recenzenta wywołuje podanie przez autorów zaleceń nieprawidłowo sformułowanych pod względem naukowym. Recenzent przestrzega czytelników przed traktowaniem tej pracy jako autorytatywnego źródła encyklopedycznego wszelkich informacji, ponieważ w szeregu dziedzin w nim występujących powstały ze względu na złożoność przedmiotu prace bardzo wąsko specjalizowane i tym bardziej autorytatywne.

(H. Bober, recenz.), *The Book of Trades (Staundebuch, Jost Amman und Hans Sachs with a new introduction by B. A. Rifkin)* nowy pełny przedruk książki wydanej przez Sigmunda Feyerabenda we Frankfurcie nad Menem w 1568 r., pt. *Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden — Szczegółowe opisanie drzewostych stanów, zawodów i rzemiosł na świecie*, z 114 drzeworytami Josta Ammana i 114 wierszami Hansa Sachsa), wyd. Dover Publications Inc., Nowy Jork 1973, ss. XIX + 127; ss. 195—197.

Wydawnictwo Dover ma nową zasługę wyławniczą polegającą na wydaniu taniej pozycji broszurowej mo-

gącej liczyć na zainteresowanie szerokich kręgów czytelników, jak również czytelników specjalnie zainteresowanych replikami materiałów o charakterze dokumentalnym. Atrakcyjność wydawnictwa polega z jednej strony na zamieszczeniu wielkiej liczby utrzymanych w skali naturalnej oryginału reprodukcji drzeworytów wybitnego w swej epoce XV-wiecznego niemieckiego drzeworytnika Josta Ammana, z drugiej — na towarzyszących każdej rycinie wierszowanych opisach o charakterze moralizatorskim pióra szewca-poety, Hansa Sachsa, z rękopisu minnesingera, którego postać utrwalała jest w operze Wagnera *Śpiewacy norymberscy*. Powszechnie bowiem wiadomo, że oryginałem dzieła dysponują tylko nieliczne biblioteki publiczne, natomiast cenne pod względem artystycznym i merytorycznym drzeworyty wykorzystywano szeroko w formie reprodukcji w mnóstwie wydawnictw naukowych i fachowych ze względu na ich walory poznawcze.

Suplement: „IIC NEWS” — Informator Międzynarodowego Instytutu Konserwacji Zabytków i Dzieł Sztuki

(ss. 1—3) *Conferences, Seminars and Courses (Kalendarium planowanych na rok 1974 konferencji, seminariów i kursów)*.

Conference on Comparative Lining Techniques (Konferencja poświęcona porównaniu technik dublaży) w National Maritime Museum (Narodowe Muzeum Morskie) w Londynie-Greenwich, 23—25 kwietnia 1974 r. W przygotowaniu konferencji, pierwszej z serii trzech na temat konserwacji obrazów, brały udział British Council, ICOM, ICC, angielska National Gallery, Courtauld Institute of Art oraz Brytyjskie Stowarzyszenie Konserwatorów Obrazów. Na referentów zaproszono wielu wybitnych europejskich i kilku amerykańskich konserwatorów malarstwa.

Postgraduate Course in Scientific Methods in Archaeology (Podyplomowe szkolenie w zakresie metod naukowych z dziedzin ścisłych stosowanych w archeologii) na uniwersytecie w Bradford. Kurs ma na celu przeszkolenie uczestników posiadających stopnie naukowe bądź równorzędny poziom kwalifikacji w dyscyplinach ściśle związanych z archeologią w praktycznym stosowaniu w archeologii metod naukowych przyjętych w dziedzinach ścisłych oraz metod technicznych.

Cooperstown Graduate Programs — Conservation of Historic and Artistic Works — Report on the Practitioner Courses (Programy szkoleniowe na poziomie magister-

skim w Cooperstown — Konserwacja zabytków i dzieł sztuki — Notatka o kursach dla konserwatorów-praktyków). W notatce podano problematykę kursów uzupełniających wiedzę konserwatorów oraz skład osobowy wykładawców i charakterystykę zajęć, do których używano szeregu najnowocześniejszych pomocy naukowych (m. in. środki audio-wizualne przekazu informacji).

Honours (jubileusze), s. 4. Notatka dotyczy zorganizowanego przez zarząd Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków w Warszawie uroczystego obchodu 50-lecia pracy prof. B. L. Marconiego, naczelnego konsultanta naukowego i konserwatorskiego. (ss. 4, 5, 6—7), Lista nowych członków IIC, zarówno osób fizycznych, jak prawnych; s. 7 — Nekrologia, s. 7 — Małżeństwa zawarte przez członków IIC. (s. 7) *New Publications for Conservators (Nowe wydawnictwa konserwatorskie)*.

Mühlthaler Br. przy współpracy L. Barkmana i D. Noacka, *Conservation of Waterlogged Wood and Wet Leather (Konserwacja zawilgoconego drewna i zawilgoconej skóry)*, nr XI w serii *Travaux et Publications (Prace i publikacje)*, Centre International d'Etudes pour la Conservation et la Restauration des Biens Culturels (Międzynarodowego Ośrodka Studiów w zakresie Konserwacji i Restauracji Dóbr Kulturalnych) oraz Comité de l'ICOM pour la Conservation (Komitet do Spraw Konserwacji ICOM). Książka stanowi wynik działalności zespołu roboczego Komitetu do Spraw Konserwacji ICOM i omawia aktualny stan wiedzy w zakresie zabezpieczania drewna, które podlegało wieloletnim procesom niszczenia w wilgotnym środowisku przy większym lub mniejszym braku dostępu powietrza. Konserwacji zawilgoconej skóry poświęcono jeden rozdział. Objętość 72 str. (format 16×25 cm), 7 il., 8 tab., 117 not biograficznych.

Wydawca: Editions Eyrolles, Paryż.

(s. 8) *IIC Publications (Wykaz wydawnictw IIC)*

Do zeszytu załączono prospekt 16 mm filmu barwnego (czas projekcji 45 minut) poświęconego konserwacji zabytków wielobarwnej grafiki japońskiej „hyogushi” na podłożach papierowych (XV i XVIII w.), wykonywanej przez konserwatora japońskiego Takashi Sugiura. Film nakręcony został z inicjatywy Freer Gallery of Art — Smithsonian Institution w Waszyngtonie. W prospekcie podano warunki sprzedaży i wypożyczeń tego filmu.

Stefan Rakowski

Sprostowanie

W „Ochronie Zabytków” XXVII (1974) nr 4 na s. 307 omyłkowo przedstawione zostały podpisy pod ilustracjami 1 i 3. Podpis pod ilustracją 3 dotyczy ilustracji 1 i odwrotnie.